

Ewa Cisek*

Środowiska kulturowe Norwegii i Pilegrimsleden

Spoglądałem na rozpościerające się przede mną miasteczko i tworzyłem jego historię: jak zostało zbudowane, jak zatrzymywali się w nim pielgrzymi [...] moja wyobraźnia wypełniała dolinę rycerzami i bitwami [...] wioska stała się pomnikiem historii, dziełem heroicznych ludzi, którzy porzucili wszystko, aby osiąść na tym pustkowiu. Świat był tu wokół mnie i zrozumiałem, że dotąd bardzo rzadko zwracałem na to uwagę.

Paulo Coelho, *Pielgrzym* [5, s. 55]

Norweska fenomenologia architektury dużo uwagi poświęca takim pojęciom, jak: *genius loci*, środowisko kulturowe, *sacrum* wewnętrzne, kontynuacja i przenikanie oraz „archetypowe motywy doświadczania świata”, do których należą: „miejsce”, „droga” i „cel” [8, s. 14]. Teoretyk architektury Ch. Norberg-Schulz w swoich pracach dotyczących przestrzeni akcentuje fundamentalne znaczenie tych ostatnich jako stałych elementów wprowadzających porządek i zapewniających więcej bezpieczeństwa niż świat ruchomy preferowany przez rzeczywistość wirtualną [8], [9]. Każde „miejsce” odznacza się bowiem własnym, odrębnym charakterem, określanym często jako *genius loci*. Architektura staje się jednym z komplementarnych elementów współtworzących przestrzeń i – jak to

określił Martin Heidegger – „otwiera świat”, aktywując i uczyniając cały potencjał tkwiący w danym środowisku [9]. „Droga” ma bezpośredni związek z „miejscem” rozumianym jako „cel” pośredni lub ostateczny. Stanowi ona środek umożliwiający wielopłaszczyznowe poznanie świata przez zwiększenie zdolności podmiotu do jego doświadczania.

Wyraźnie zarysowane związki między „drogą” i „celem” widoczne są w norweskich krajobrazach i architektonicznych układach przestrzennych jako wyraz wrażliwości Norwegów na żywe, naturalne otoczenie oraz poczucia, że każde „miejsce” i składające się na nie formy będące wynikiem działalności człowieka lub natury stanowią część szerszego kontekstu.

Środowiska kulturowe – habitaty jako „miejsca”

Norweskie środowiska kulturowe można zdefiniować jako naturalnie wykreowane habitaty, w których ochrona idzie w parze z wielokierunkowym rozwojem przeobrażającym „miejsce” zgodnie z ideą kontynuacji, przenikania i dopełnienia.

„Miejsce” – habitat – rozumie się jako sekwencje nakładających się na siebie i wzajemnie się przenikających obrazów pochodzących z różnych przedziałów czasowych. Na obrazy te składają się różnorodne formacje przyrodnicze oraz architektoniczne i społeczne struktury. Towarzyszą im niezmiennie zapachy i dźwięki, zwłaszcza te ostatnie w sposób jednoznaczny oddają niepowtarzalny, soniczny charakter przestrzeni. Zachowanie tego

*Zakład Projektowania Architektury Mieszkaniowej Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej.

indywidualnego charakteru ma ogromne znaczenie ze względu na to, że każde środowisko życia stale ewoluuje i się przeobraża. Obrazy kreujące część przestrzeni generowane są w sposób ciągły zarówno przez naturę, jak i ludzką działalność. Cechy danego obszaru, w tym także rodzaj architektury oraz charakter zamieszkującej go społeczności, są z sobą ściśle powiązane, tworząc integralną, wzajemnie się dopełniającą przestrzeń egzystencjalną. Jako stosunkowo stabilny i niepowtarzalny system schematów percepcyjnych, czyli „obraz” otoczenia, tworzone jest środowisko kulturowe, które dzięki swojej strukturze, organizacji oraz sposobowi użytkowania spełnia warunki modelowego habitatu: odznacza się zwykle jasno określoną wielkością i granicą, swoistym układem urbanistycznym zabudowy wynikającym z charakteru i trybu życia zamieszkującej go społeczności, oryginalnością konstrukcji struktur architektonicznych oraz specyfiką materiałów budowlanych związanych ściśle z otoczeniem – jego niepowtarzalnym ukształtowaniem terenu i pejzażem.

W czasach współczesnych dużą wagę przywiązuje się w Norwegii do ochrony zintegrowanych środowisk kulturowych, na które składają się walory przyrodnicze, zabytkowe obiekty i nowe budynki stanowiące część większej całości lub szerszego kontekstu. Są one źródłem wiedzy o lokalnych ekosystemach oraz o życiu i działalności zamieszkujących je ludzi. Do najbardziej interesujących, objętych ochroną środowisk kulturowych w Norwegii należą: kompleks zabudowań wiejskich Havrå w rejonie Fiordów Zachodnich, opactwo Utstein w okręgu Rogaland, osada Lapończyków (Saamów) w Neiden, kopalnia srebra z zabudowaniami mieszkalnymi górników w Kongsberg, nadmorska społeczność Sognalstrand oraz obszar mieszkaniowy Birkelungen w Oslo. W bliskiej przyszłości procedura ochrony zostanie wszczęta również dla rybackiej wioski Sør-Gjæslingan w rejonie Nord – Trøndelag. Środowiska te powstawały w miejscach bardzo zróżnicowanych pod względem przyrodniczym i użytkowanych przez społeczności preferujące rozmaite style życia. Stanowią one jednak niezwykle istotne elementy składające się na tożsamość i poczucie odrębności kulturowej Norwegów, dla których równie ważna jak rodzina jest każda inna forma wspólnoty. Może to być grupa ludzi razem pracujących, spędzających wspólnie czas, żyjących w jednym miasteczku, na tej samej ulicy, farmie, we wspólnym domu lub mieszkaniu. Ta silna potrzeba przynależności sprawiła, że większość założeń architektonicznych, zarówno w przestrzeni zurbanizowanej, jak i w otwartym krajobrazie, ma formę habitatów powstałych jako efekt aktywności zamieszkujących je wspólnot.

Kompleks zabudowań farmerskich Havrå koło Østerøy był pierwszym środowiskiem kulturowym objętym ochroną w 1998 r. Jego powierzchnia to 200 ha. Zalicza się go do wyjątkowych zarówno pod względem architektonicznym oraz historycznym, jak i krajobrazowym (il. 1). Założenie to jest przykładem charakterystycznego dla obszaru Fiordów Zachodnich grupowego kształtowania siedliska w postaci zwartego skupiska zabudowań mieszkalnych i gospodarczych (norw. *gård*) z doskonale zachowanym naturalnym otoczeniem farmerskim i krajobrazem fiordów. Farma powstała około 1200 r. i funkcjonowała do

Il. 1. Środowisko kulturowe Havrå, Fiordy Zachodnie

Fig. 1. The cultural environment of Havrå, Western Fiords

1950 r., kiedy to po raz pierwszy dostrzeżono jej zabytkowy i unikatowy charakter. Elementem współtworzącym i porządkującym „miejsce” stała się woda (strumień i fiord).

Na habitat składa się osiem ciasno ustawionych zabudowań farmerskich krytych łupkiem. Budynki niczym rośliny wyrastają z kamiennej podwaliny, na której osadzony jest drewniany korpus w konstrukcji *laft*, mieszczący część mieszkalną i gospodarczą. Kompleks tworzy zwarta grupa jednorodnych elementów narastających piętrowo na stromym zboczu i otwierających się na Sørfjord. Monochromatyczność założenia sprawia, że doskonale integruje się ono z tłem, stając się komplementarną częścią miejsca. Farma zamieszkiwana i użytkowana była od wieków przez wspólnotę rodzinną. Obok budynków mieszkalnych w jej skład wchodziły zabudowania gospodarcze zapewniające pełną samowystarczalność nawet w okresach całkowitej izolacji od reszty otoczenia. Współcześnie farmy budowane w rejonie Fiordów Zachodnich zachowują w swoim układzie przestrzennym grupowy, zwarty układ jednostek mieszkaniowych i funkcji pomocniczych. Wiele z nich jest w znacznym stopniu samowystarczalnych i zasiedlonych przez rodziny wielopokoleniowe.

Nietypowym środowiskiem kulturowym jest opactwo Utstein (o powierzchni 250 ha) położone w okręgu Rogaland (objęte ochroną w 1999 r.). „Miejsce” to jest najlepiej zachowanym średniowiecznym opactwem w Norwegii. W swej długiej historii obszar ten stanowił kolejno: siedzibę wodza wikingów, królewską posiadłość, klasztor i w końcu – prywatną świecką rezydencję. Teren wokół opactwa odznacza się charakterystycznym krajobrazem formowanym latami przez ludzką działalność – są tu kamienne pozostałości kultury megalitycznej i rzeźbiarskie formy kultur agrarnych rozwijających się w kolejnych stuleciach. Na środowisko kulturowe składa się zarówno kamienny kompleks właściwego opactwa na wyspie Mosterøy, jak i 139 doskonale zachowanych drewnianych gospodarstw leżących w jego bliskim sąsiedztwie.

Norweska północ od około 8 tysięcy lat jest zamieszkiwana przez Saamów. Koczowniczy tryb życia związany z cyklami natury nakazuje im latem wędrówkę ze stadami

Il. 2. Środowisko kulturowe Sogналstrand w okręgu Rogaland

Fig. 2. The cultural environment of Sogналstrand in the Rogaland district

reniferów w wyżej położone tereny górskie w poszukiwaniu pastwisk. Jesienią powracają w doliny, aby wiosną znów podjąć ten sam trud.

Środowisko kulturowe Skoltebyen w Neiden stanowi oryginalny, użytkowany od stuleci letni ośrodek Saamów w rejonie Finnmarku. Obszar ten jest przez nich zamieszkiwany od XIX w. Chroniony teren obejmuje ponad 230 ha, na których w unikatowym krajobrazie zachowało się wiele zabytków tworzących przestrzeń egzystencjalną nomadycznej wspólnoty. Na habitat Saamów składają się: stary cmentarz, 16 tradycyjnych chat krytych darnią o powierzchni nieprzekraczającej 13 m² oraz ruiny wspólnotowego domu służącego do spotkań i palenia tradycyjnych fajek. W przeszłości teren ten był użytkowany sezonowo, zgodnie z saamskim rytmem życia.

Kopalnia srebra w Kongsberg wraz zabudowaniami mieszkalnymi górników stanowi komplementarną część środowiska kulturowego. Jego powierzchnia to 30,6 km² (objęte ochroną w 2003 r.). Zakład ten działał nieprzerwanie w latach 1623–1958 i należał do najstarszych kopalni srebra w Norwegii oraz największych w Europie. W XIX w. zatrudnionych tu było około 4000 górników i około 2000 farmerów. W tym czasie Kongsberg stało się drugim co do wielkości miastem Norwegii (po Bergen). Krajobraz nosi wyraźne ślady intensywnej działalności ludzkiej. Na powierzchni teren został sztucznie uformowany i sfalowany: dużo w nim zagłębień, wałów i hałd o nienaturalnym pochodzeniu. Pod ziemią znajduje się skomplikowany, przypominający labirynt system korytarzy i szybów. Obszar obejmuje dodatkowo dużą liczbę jezior i sztucznych kanałów dostarczających wodę do kopalni. Dochodzą do tego budynki tworzące rozdrobnioną strukturę urbanistyczną kolonii oraz urządzenia przemysłowe. W efekcie wszystko to stanowi interesujące środowisko kulturowe użytkowane przez wspólnotę ludzi razem mieszkających i pracujących.

Do jednego z najciekawszych założeń w Norwegii należy Sogналstrand położony w okręgu Rogaland (objęty ochroną w 2005 r.). W przeciwieństwie do Gård Havrå, Sogналstrand ma cechy zarówno zabudowy farmerskiej, jak i typowo miejskiej (il. 2). Pierwsze wzmianki o nim

pochodzą z 1798 r., jego największy rozkwit przypada jednak na XIX w. W tym czasie ta niewielka osada stała się przybrzeżnym miasteczkiem – farmą, stanowiąc oryginalny twór urbanistyczny ery preindustrialnej. Założenie znajduje się u ujścia rzeki Sokna, które dzieli kolonię na dwie części. Obszar zachodni mieści typowo miejską, dwukondygnacyjną zabudowę mieszkaniową zgrupowaną wzdłuż głównej uliczki oraz wokół portu rzeczno-ego. Bielone, drewniane domy zwracają się w kierunku morza i zdają się wyrastać wprost ze skalnego podłoża. Większość z nich ma niewielkie, wąskie działki uniemożliwiające jednak typowo rolniczą działalność. Część wschodnia miasteczka (Åros) składała się w przeszłości z oryginalnej zabudowy farmerskiej o formie grupowej typu *gård*. Kompleks ten był zamieszkiwany przez wspólnotę składającą się z wielu rodzin. Domy miały zarówno przestrzeń prywatną, jak i wspólną. Indywidualne działki stanowiły wąskie skrawki ziemi o charakterze uprawnym, pozostające w obrębie zabudowy. Wspólną przestrzeń reprezentowała rozległa łąka ukształtowana zgodnie z zachodniorweskim zwyczajem.

W obecnym układzie urbanistycznym Sogналstrand zanikły wewnętrzne, prywatne tereny znajdujące się w sąsiedztwie zabytkowych domów. Obszar ten został w dużej części zabudowany nowymi obiektami. Dzięki temu dawna architektura miasteczka przenika się w doskonały sposób ze współczesną, która stanowi jej kontynuację i dopełnienie. Gwałtowna rozbudowa osady nastąpiła po 1970 r. W tym czasie pojawiło się wiele nowych domów, z których połowa to obiekty letniskowe (norw. *hytte*) użytkowane sezonowo. W miasteczku żyje obecnie około 140 stałych mieszkańców, tworząc stabilną wspólnotę ludzi znających się nawzajem. Sogналstrand to interesujący przykład osady rybackiej i zarazem farmy wiejskiej określanej mianem malowniczego „białego miasteczka”. Wzdłuż długiego wybrzeża Norwegii jest takich wiele [12].

Ostatnie ze środowisk kulturowych (objęte ochroną w 2006 r.) to obszar mieszkaniowy Birkelungen w Oslo, noszący obecnie nazwę Grünerløkka. Aż do 1850 r. tereny te stanowiły typowy, otwarty, farmerski krajobraz. W XIX w. wzdłuż rzeki Akerselva zaczęły powstawać budynki przemysłowe, co dało początek niezwykle oryginalnie i spójnie ukształtowanej kolonii.

To środowisko kulturowe tworzą: 15 czterokondygnacyjnych budynków wielorodzinnych ze 139 apartamentami, kościół, szkoła oraz rozległe tereny parkowe. Zabudowa blokowa kształtowana jest wokół kameralnych wewnętrznych dziedzińców (z elementami zagospodarowania, takimi jak studnie, schowki i place zabaw dla dzieci). Taki sposób kreowania przestrzeni tworzy „wyspy ciszy” w rozległym morzu zieleni parkowej. Obecnie tereny wzdłuż rzeki Akerselva to niezwykle atrakcyjne obszary rekreacyjne dla mieszkańców Oslo. Dwa stare spichlerze zaadaptowano na cele mieszkaniowe (akademik i budynek apartamentowy), większość zaś budynków służących dawniej do produkcji to przeważnie biura i galerie. Zespół Birkelungen zaprojektowano w otwartym krajobrazie. Dziś stanowi on przykład XIX-wiecznego budownictwa ery przemysłowej o monumentalnym, blokowym charakterze.

Środowiska kulturowe jako „miejsca” o specjalnym znaczeniu są zasobami nieodwracalnymi, dlatego ich ochrona i gospodarowanie nimi powinny opierać się na długoterminowej perspektywie. Odpowiedzialny za to jest Zarząd

ds. Dziedzictwa Kulturowego, podlegający Ministerstwu Ochrony Środowiska Norwegii. Odgrywa on kluczową rolę w publicznym zarządzaniu środowiskiem naturalnym, znacząco wpływając na proces planowania i rozwój norweskich miast.

Pilegrimsleden jako „droga” w poszukiwaniu iluminacji

„Droga” od wieków symbolizowała ciągłość oraz następujące po sobie sekwencje, zwykle z punktami kulminacyjnymi pośrednimi i docelowymi. Z „drogą” łączą się pojęcia: cykliczności, powtarzalności, odrodzenia, uwrażliwienia podmiotu na otaczający go świat i otwartości na *sacrum*. Motyw ten jest wciąż obecny wśród społeczności preferujących nomadyczny tryb życia, i to zarówno tych tradycyjnych, zamieszkujących sezonowe „miejsca”, jak i współczesnych, uznających za swój dom różne, często odległe zakątki ziemi. Kreowanie przestrzeni wzdłuż

szlaków łączących ważne „cele” wydaje się więc czynnością preracjonalną i pozakulturową. Szczególnym przejawem tego archetypu są starożytne drogi pielgrzymkowe stanowiące jeden z najbardziej obiektywnych sposobów osiągnięcia iluminacji przez człowieka.

W najstarszych ludzkich kulturach nomadzi stawali się jednocześnie pielgrzymami. Świadczą o tym np. „Linie Pieśni”, stanowiące niewidzialne ścieżki pokrywające cały kontynent australijski. Prowadziły one rdzennych mieszkańców Australii od jednego świętego miejsca do drugiego. W. Juszczak porównał tę skomplikowaną sieć „dróg” i „miejsc” – „celów” jako naturalnych form krajobrazu do niewyobrażalnej i niewidocznej dla oczu Europejczyka „gigantycznej katedry pod gołym niebem” [6, s. 12]. Chrześcijańska Europa miała własne drogi pielgrzymkowe przebiegające przez różnorodne tereny o interesujących krajobrazach i niepowtarzalnej architektonicznej oprawie.

Pilegrimsleden – Droga Pielgrzyma – w Norwegii skalą i charakterem przywodzi na myśl inny średniowieczny trakt – Camino de Santiago, nazywany Szlakiem Świętego Jakuba, w Hiszpanii. Celem pierwszego był grób św. Olafa w Nidaros (dzisiejsze Trondheim), drugiego zaś – miejsce spoczynku św. Jakuba w Santiago de Compostella. Paulo Coelho, przemierzając Camino de Santiago, poczynił wiele cennych uwag dotyczących odbioru postrzeganej przestrzeni przez potencjalnego pielgrzyma. Percepcja otoczenia podczas wędrówki ulega wyraźnemu wyostreniu: *Podróżując w bardzo praktyczny sposób doświadczasz aktu odrodzenia, stajesz przed nowymi sytuacjami, dzień przemija wolniej [...] stajesz się bardziej otwarty na kontakty z ludźmi [...] Równocześnie, ponieważ wszystko wokół ciebie jest nowe, dostrzegasz w rzeczach wyłącznie piękno [...] zaś obserwacja drogi w efekcie podpowiada, jak sprawnie osiągnąć ostateczny cel* [5, s. 55].

Droga Pielgrzyma w Norwegii, licząca 1200 km, obejmuje kilka średniowiecznych traktów wiodących do katedry Nidaros. W 1997 r. Pilegrimsleden została objęta specjalnym projektem ochrony, zakładającym odnowienie i oznaczenie trasy kamiennymi obeliskami z krzyżem hallmarku (il. 3). Główny szlak ma swój początek w Oslo. Prowadzi on przez różnorodne okolice ze średniowiecznymi kościołami, malowniczymi zagrodami wiejskimi typu *gård*, kurhanami i kamiennymi mostami. Z architektonicznego punktu widzenia potencjalny obserwator może podziwiać ten sam krajobraz i odwiedzać te same miejsca o niepowtarzalnej zabytkowej architekturze co średniowieczny pielgrzym, a także spotykać całkiem współczesne struktury przestrzenne.

W Oslo oprócz doskonale zachowanego Gamle Aker z X w. oraz ruin katedry św. Harvarda z XII w. godna uwagi jest świątynia skalna Mortensrud wybudowana w 2001 r.

Il. 3. Pilegrimsleden – plan
Fig. 3. Pilegrimsleden – plan

(arch. Jan Olav Jansen i Børre Skodvin). Szara, monochromatyczna bryła kościoła została perfekcyjnie zintegrowana z otoczeniem – wyrasta wprost ze skały, która dramatycznie przebija się do wnętrza obiektu. Świątynia wraz z domem katechetycznym – plebanią stanowią jednorodną, emanującą chłodem kamienia i opartą na kacie prostym kompozycję, przełamana jedynie ażurową, drewnianą dzwonicą. Niezwykły efekt wywołuje kontrastowe zestawienie bloków z łupanego kamienia łączonych bezfugowo, tworzących fragmenty ścian sanktuarium, z dużymi płaszczyznami szklanymi w górnej jego części. Nadaje to elewacji naturalny i przestrzenny charakter. Odmienna drewniana faktura i koloryt dzwownicy oraz drzewa penetrujące strukturę założenia tworzą dodatkowe wertykalne podziały przestrzeni, przez co równoważą całą kompozycję. Szlachetna prostota całego układu sprawia, że wewnętrzna przestrzeń *sacrum* płynnie łączy się z naturalnym otoczeniem [4].

Niezwykłą kompozycją przestrzenną zachęcającą do zadumy nad ludzkim losem i przeznaczeniem jest Vigelandsparken – Park Gustawa Vigelanda z jego 212 rzezbami, wykonanymi z granitu, brązu i kutego żelaza. Przedstawiają one różne etapy ludzkiego życia oraz związane z nimi stany emocjonalne człowieka. W najważniejszym punkcie parku znajduje się liczący 17 m wysokości kamienny *Monolitten*, na zamknięciu kompozycji całego założenia zaś *Livshjulet* – Krag życia (il. 4). Obie formy ukształtowane są z ludzkich ciał i symbolizują wieczną wędrówkę człowieka – od narodzin aż do śmierci. Polega ona na ciągłym wspinaniu się ludzi jednych po drugich w drodze na szczyt i powtarzającym się wciąż na nowo cyklu życia.

Za Oslo szlak wiedzie przez Baerum z XIII-wiecznym kościołem Haslum kirke, następnie przez Hole, Ringerike aż do Gran – sennego miasteczka z bielonymi, dwukondygnacyjnymi domami, przeplatany parterowymi budynkami gospodarczymi w kolorze głębokiej czerwieni. Z drewnianej zabudowy wyłaniają się sylwety dwóch siostrzanych kościołów Mariakirken z XII w. i Nicolaukirken z X w. Dodatkową atrakcją stanowi Steinhuset – jedyny zachowany kamienny dom z średniowiecza.

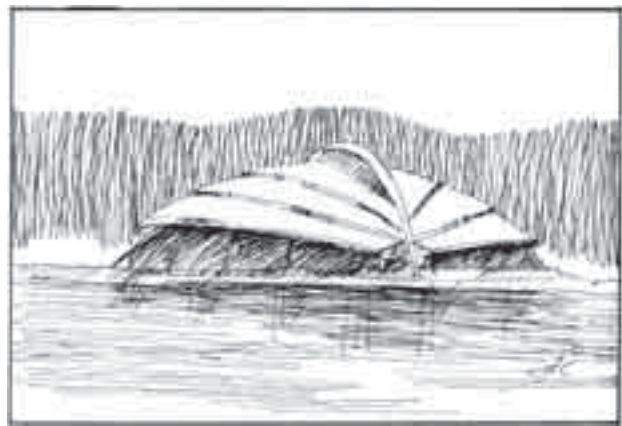
Dalej droga prowadzi przez Østre Toten z malowniczym kościółkiem Balke kirke z drugiej połowy X w. i dociera do największego w Norwegii jeziora Mjøsa. Jezioro to, o ciemnej, spokojnej tafli, odbija niczym w lustrze gęstwinę lasów i imponującą, błyszczącą architektoniczną strukturą Vikingskipet (il. 5). Niezwykłą budowlę, przypominającą bardziej świątynię niż obiekt sportowy, przykryto dachem w kształcie odwróconej do góry dnem wikingijskiej łodzi. Ta olbrzymia hala ze sztucznym lodowiskiem, mająca pomieścić około 20 tysięcy ludzi, powstała na potrzeby igrzysk olimpijskich w 1994 r. (arch. Niels Torp).

W Hamar można podziwiać ruiny średniowiecznej katedry z drugiej połowy X w. (Domkirke ruinerna), przekryte w 1998 r. stalowo-szklaną strukturą chroniącą je przed zmiennymi warunkami atmosferycznymi (arch. Pal Biornstad, Inge Ormhang, Espen Pedersen). Pierwotnie katedrę zaprojektowano jako bazylikę romańską, która obok świątyni w Oslo należała do największych świątyń we wschodniej Norwegii. Do czasów reformacji miejsce to stanowiło ważne centrum eklezjastyczne. W wyniku

Il. 4. Kamienny *Monolitten* autorstwa Gustava Vigelanda w Vigelandsparken w Oslo

Fig. 4. Stone *Monolitten*, the authorship of Gustav Vigeland, Vigelandsparken in Oslo

Il. 5. Hala sportowa Vikingskipet w Hamar

Fig. 5. Sport's hall of Vikingskipet in Hamar

Il. 6. Katedra Domkirke ruinerna w Hamar

Fig. 6. Domkirke Cathedral, ruin in Hamar

pożaru w 1567 r. katedra uległa całkowitemu zniszczeniu. Szklana struktura ochronna rozpięta nad szczątkami budowli, będąca wynikiem analizy topografii miejsca i geometrii rzutu, pozwoliła, aby dawne personifikacje zaistniały na nowo. Powstała forma stanowi przykład dawnej przestrzeni *sacrum* na nowo konstruowanej (il. 6).

Il. 7. Hytte w Øyer
Fig. 7. Hytte in Øyer

Il. 8. Zabudowa miasteczka Øyer
Fig. 8. Town building in Øyer

Dzięki fuzji dwóch odmiennych technologii budowlanych pochodzących z różnych okresów uzyskano perfekcyjnie zestrojone *continuum przestrzenne*, podkreślające wyjątkowość ruin i stanowiące jednocześnie ich dopełnienie. Szkło zastosowane w konstrukcji przekrycia chroni kamienne szczątki katedry przed wiatrem i deszczem, mieszany zaś system grzewczy zapewnia we wnętrzu klimatyczną stabilność. Charakter zaprojektowanej posadzki w obrębie ruin nawiązuje do rozwiązań występujących w historycznych fragmentach katedry [4].

Z Hamar droga biegnie przez Ringsaker do Øyer, gdzie zachował się jedyny średniowieczny, drewniany dom stanowiący w przeszłości część tradycyjnej farmy Skåe Gård. Współczesna zabudowa miasteczka to w większości drewniane domy letniskowe, często kryte darnią (il. 7, 8), stare gospodarstwa farmerskie zaadaptowane na pensjonaty i nowoczesny hotel (il. 9).

Kolejnym przystankiem jest Ringebru z zachowanym kamiennym mostem i kościołkiem typu *stav* o bogatej drewnianej snycerce (il. 10). Kościół słupowy Ringebru Stavkirke został wybudowany w XIII w. Z tego okresu zachowały się oryginalne drewniane drzwi z nordyckimi motywami smoków. Do średniowiecznych zabytków należy figura św. Laurencjusza, krzyże i chrzcielnica. W latach 1630–1631 kościół został rozbudowany przez Wenera Olsena, który zajął się konserwacją jeszcze kilku innych obiektów sakralnych w dolinie Gudbrandsdalen. Tuż przy kościele płynie rzeka Gudbrandsdalslågen, nad którą do dziś można podziwiać oryginalny kamienny most *Steinbru*, służący niegdyś średniowiecznym pielgrzymom do przeprawy.

Z Ringebru szlak biegnie przez rolniczą dolinę Gudbrandsdalen ze swobodnie rozrzuconymi w krajobrazie gospodarstwami o formie gniazdowej. Zabudowa farmerska kształtowana jest tu w rozbudowane układy przestrzenne składające się nawet z kilkunastu budynków skupionych wokół jednego lub dwóch wewnętrznych dziedzińców (il. 11). Przy gospodarstwach napotkać można miniskanseny, gdzie miejscowi farmerzy gromadzą pamiątki zwożone z najbliższej okolicy – począwszy od zabytkowych budynków gospodarczych, a skończywszy na wyposażeniu wnętrz i przedmiotach codziennego użytku. Zabudowa wokół nieregularnych dziedzińców jest charakterystyczna

dla architektury wschodniej Norwegii. Tego typu farmy zamieszkiwane były w przeszłości przez wielopokoleniowe wspólnoty rodzinne. Niektóre z nich do dziś zachowały taki właśnie charakter [1–3], [9].

Z malowniczej Gudbrandsdalen droga biegnie przez Sør-Fron z centralnym, ośmiobocznym w planie kościołem z XVIII w. oraz Nord-Fron, gdzie dolina rozszerza się, dając początek starym szlakowi Gardvegen. Ta średniowieczna droga wiodła dawnych pielgrzymów przez najtrudniejszy odcinek trasy – surowe góry Dovre.

W Oppdal zaczyna się stroma i niebezpieczna *Vårstigen*, nazywana „Wiosenną Ścieżką”, wiodąca przez dolinę Drivdalen i Park Narodowy Dovrefjell aż do Kongsvoll w okręgu Trøndelag. Płaskowyż Dovrefjell jest symboliczną granicą między południem i północą norweskich gór. Wzdłuż całej trasy usiany jest on setkami szałasów i chat krytych darnią, z których wiele liczy sobie nawet 900 lat. W przeszłości stanowiły one jedyne miejsce schronienia dla potencjalnych wędrowców. Niektóre z nich wykorzystywane są dziś jako domy letniskowe *hytte* (il. 12).

Od gór aż do Trondheim rozciągają się tereny rolnicze Trøndelag. Obszar ten odznacza się interesującą zabudową farmerską. Tradycyjne gospodarstwa składają się zazwyczaj z pomalowanego na biało, dwukondygnacyjnego domu mieszkalnego o wydłużonym kształcie (norw. *trønderlånner*), krytego skośnym dachem i lokalizowanego zwykle na wzniesieniu oraz niskich budynków gospodarczych. W Norwegii kolor biały zastrzeżony jest dla budynków mieszkalnych, zaś czerwony dla obiektów o funkcji pomocniczej lub wspólnotowej. Najwięcej farm składających się z pomalowanych na czerwono zabudowań z wyższym bielonym domem znajduje się w równinym rejonie rolniczym Trondheimsfjorden.

W Rennebu szlak przechodzi przez dziedziniec zabytkowego drewnianego gospodarstwa Jorlia farm. Miejsce to było zasiedlone już tysiąc lat temu. Stąd droga wiedzie przez Meldal do Trondheim z głównym celem szlaku – kamienną katedrą Nidaros. W przeszłości na miejscu dzisiejszego sanktuarium stał kościół Krist kirken z X w. To w nim złożono ciało króla Olafa II Haraldssona. Zapisał się on w historii Norwegii jako budowniczy zjednoczonego, niepodległego państwa oraz krzewiciel

Il. 9. Kompleks hotelowy w Øyer
Fig. 9. Hotel complex in Øyer

Il. 10. Kościół Ringeby Stavkirke w Ringeby
Fig. 10. Ringeby Stavkirke church in Ringeby

Il. 11. Zabudowa farmerska typu *gård* w dolinie Gudbrandsdalen
Fig. 11. Farm building of the *gård* type in the Gudbrandsdalen valley

Il. 12. *Hytte* na płaskowyżu Dovrefjell
Fig. 12. *Hytte* on the Dovrefjell plateau

wiary chrześcijańskiej, który po bohaterskiej śmierci w bitwie pod Stiklestad w 1030 r. został obwołany świętym. Na miejscu dawnej świątyni wzniesiono około 1320 r. Nidarosdomen, miejsce, do którego przez wieki pielgrzymowali wierni z całej Skandynawii. Na uwagę zasługuje główna fasada kamiennej katedry. W środkowym rzędzie postaci przedstawiających norweskich świętych znajduje się podobizna króla Olafa II (Olafa Świętego) oraz personifikacja cnoty Miłości.

Pilegrimsleden stanowi nie tylko system dróg wiodących do miejsca *sacrum*, lecz ukazuje przede wszystkim ścisły związek między „miejscem” a „drogą”. Związek

Fotografie zamieszczone w pracy wykonała autorka.

ten tworzy podstawową zasadę obecną w norweskim krajobrazie. Architektura staje się częścią sensualnej mozaiki tworzącej miejsce, zaś miejsca wyznaczają niezliczone systemy środowisk kulturowych budujących obraz harmonijnej i uporządkowanej całości. Przemierzając choćby najmniejszy skrawek Norwegii, trudno oprzeć się wrażeniu, że stanowi on część szerszego kontekstu, gdzie przeszłość płynnie przenika się z terażniejszością, współczesna architektura jest kontynuacją i dopełnieniem dawnych reliktyw, zaś różnorodne miejsca – habitaty kreują komplementarną sieć społeczności tworzących jedną ludzką wspólnotę.

Photographs in the paper taken by the author.

Bibliografia

- [1] Bresson T., Bresson J.-M., *Maisons de bois architectures scandinaves*, Paris 1986.
- [2] Cisek E., *Mieszkaniowe struktury przestrzenne i społeczne w norweskich założeniach gniazdowych*, „Architectus” 2005, nr 1–2 (17–18), s. 87–95.
- [3] Cisek E., *Przestrzeń egzystencjalna w norweskich założeniach mieszkaniowych*, [w:] Z. Bać (red.), *Psychologia organizacji przestrzeni środowiska mieszkaniowego*, Habitaty 2003, Wrocław 2004, s. 107–119.
- [4] Cielątkowska R., *Sacrum północy*, „Architektura & Biznes” 2004, nr 11, s. 40–45.

- [5] Coelho P., *Pielgrzym*, przekł. K. Szeżyńska-Maćkowiak, Warszawa 2003.
- [6] Juszcak W., *Paleolityczny epos, Homer i mit australijski*, [w:] M. Pejda (red.), *Sztuka Aborygenów*, Warszawa 1998, s. 10–15.
- [7] Norberg-Schulz Ch., *Im Dialog mit der Tradition*, „Bauwelt” 1996, no 6–9, s. 262–266.
- [8] Norberg-Schulz Ch., *Bycie, przestrzeń i architektura*, tłum. B. Gadowska, Warszawa 2000, s. 13–14.
- [9] Norberg-Schulz Ch., *Heideggera myśli o architekturze*, „Architektura” 1985, nr 1 (243), s. 20–23.
- [10] Pawlikowska-Piechocka A., *Zrównoważone budownictwo mieszkaniowe w Norwegii*, „Przegląd Budowlany” 2003, nr 10, s. 37–40.
- [11] Raczko D., *Pamięć długich łodzi*, „Dom i Wnętrze” 1995, nr 6 (18), s. 76–85.
- [12] www.riksantikvaren.no

Cultural environments in Norway and the Pilgrim’s Way

Since centuries “the image of a home” and “the image of a way” have been in the mind of man in his peregrinations through time and space. The connection between place (habitat) and way gives the basic dichotomy clearly seen in the Norwegian landscape. Examples of places – habitats, are some cultural environments like landscapes, farms, historical monuments and some new objects being a part of an integrated whole or wider context. They are the source of knowledge about local ecosystems and life and activities of their inhabitants. The most interesting protected cultural environments in Norway are the following: cluster – a type of farm with a variety of farm buildings and the surrounding farmland, in Havrå near the Northern Fiords, Utstein Abbey in Rogaland, the Eastern – Saam’s settlement of Neiden, the silver mines’ buildings and other structures on the surface in Kongsberg, a northern coastal town from the pre-industrial age the so-called “town farming” in Sogndalstrand, Birkelungen park in

Oslo and its surroundings. The strong need of affiliation of Norwegians caused that many architectural designs both in urban space or in the open landscapes have the form of habitats created in a natural way by groups of their inhabitants living in different communities. The “image of a way” is connected with the conception of cyclicity, revival, sensitivity of the subject to the surrounding world and openness to sacrum. Its best example are the old pilgrim ways where one could be illuminated and acquire wisdom. The Pilgrim’s Way in Norway is 1200 km long and embraces some medieval roads running to the Nidaros Cathedral in Trondheim. The main route starts in Oslo and leads across different kinds of landscapes with medieval churches, farms known as gård, grave-mounds and stone bridges. From the architectural point of view the potential viewer can visit some places of unique architecture as could the medieval pilgrim and may also meet contemporary spatial structures.